

A funkcionális mondatperspektíva fogalmának felhasználása a fordításkutatásban

Nagy János

E-mail: nagy.janos@pte.hu

Kivonat: A tanulmány célja, hogy megvizsgálja a fordítástudomány és a funkcionális mondatperspektíva (FMP) kapcsolatát. Áttekinti a funkcionális mondatperspektíva (FMP) különböző értelmezési lehetőségeit, elsősorban a német szakirodalom alapján és a Prágai Iskola elméleti alapvetéseire támaszkodva. Lutz (1981) modellje alapján a téma és réma kijelölésének négy definícióját különíti el. Összefoglalja az FMP és a német mondat szórendje közötti összefüggéseket (Boost 1955), valamint a szöveg szerkezetében megfigyelhető tematikus alapú szabályosságokat (Eroms 1986). Számba veszi az FMP és a fordítástudomány eddig vizsgált kapcsolatait, valamint azt, hogy az FMP eltolódása a fordítás mely szintjén, mikro- vagy makrostrukturális szinten jelentkezik és okoz fordítási nehézséget.

Kulcsszavak: téma, réma, aktuális tagolás, funkcionális mondatperspektíva
FMP

1. Bevezetés

Invariánsnak kell-e lennie a tematikus struktúrának a fordításban? Kell-e a tematikus struktúra tudatosítása a jó fordításhoz? Ezekre a gyakran feltett kérdésekre röviden így lehetne válaszolni: attól függ. Attól függ, milyen típusú szövegről van szó (informatív, expresszív, appellatív), milyen jellegű fordítási feladatról van szó (funkcióazonos vagy adaptáció), miként határozzuk meg a tematikus struktúrát, milyen nyelvpárokat vizsgálunk (szabad vagy kötött szórendű), és még lehetne folytatni a felsorolást. Azaz nagyon sok tényezőtől.

A mi végcélunk az, hogy kutatásunk eredményeképp átlátható rendszerben tudjunk választ adni a fenti kérdésekre szövegtípus és nyelvpár függvényében. Mindez hasznos lehet a fordítást művelőknek és oktatóknak. E végcélhoz vezető hosszú úton most néhány lépést fogunk megtenni. Először röviden összegezzük azokat a változásokat, amelyek a Prágai Iskolához köthető aktuális tagolás, téma-réma tagolás, vagy más néven funkcionális mondatperspektíva (FMP) területén mentek végbe, Matthesiustól (1975) Firbasig (1992). A téma-réma meghatározás sokrétű, más és más szempontokat helyez előtérbe. Ahhoz, hogy a főbb definíciók megközelítési aspektusát a fordítás szempontjából hasznosítani tudjuk, látnunk kell azok nyelvészeti relevanciáját is. Ezért a 2. fejezetben sorra vesszük az FMP főbb definícióit.

Másodszor, az elméleti háttérrel a fordítástudomány és a nyelvészet közti kapcsolatban kell keresnünk, amelyet tovább árnyal az a kérdés, hogy melyik nyelv nyelvészetéről van szó.

A fordítástudomány mint alkalmazott tudomány vagy mint interdiszciplináris terület tudományos legitimitását a nyelvészetben kereste, és keresi ma is. Testvérdiszciplínái a kontrasztív nyelvészet és a szövegnyelvészet. A funkcionális mondatperspektíva a strukturalista nyelvészek Prágai Iskolájához kötődik ugyan, a különböző nemzeti nyelvészetek azonban más és más módon fogadták be. Továbbá más és más módon termékenyítette meg a nyelvészet különböző szintjeit (szintaxis, szövegnyelvészet) és típusait (kontrasztív nyelvészet, fordítástudomány). Jelen dolgozatunk 3. fejezete azt tisztázza, hogy milyen szinteken jelentkezik az FMP a német nyelvészetben belül.

Harmadszor, a nyelvészeti irányt folytatva, még részletesebben az érdekel minket, hogy a német fordítástudományon belül hogyan alkalmazták az FMP-t összehasonlító kutatásokban. Ennek összegzése világossá fogja tenni számunkra, pontosan mely területen zajlottak ilyen összehasonlító kutatások, valamint hogy milyen eszközök vannak kezünkben az összehasonlító vizsgálatokhoz, illetve milyen eszközöket kell kidolgoznunk hozzá.

2. A téma-réma tagolás definíciói

Lutz Luise 1981-ben írt és a német szakirodalomban rendszeres hivatkozási alapnak számító doktori dolgozata, a *Zum Thema »Thema«* négy csoportra osztja az aktuális tagolás definícióit, és megnevezi azokat a kutatókat is, akik az adott definíciót kidolgozták vagy alkalmazták. A téma és réma fogalom meghatározásának négy legismertebb nyelvészeti, illetve episztemológiai aspektusa a következő:

- (1) A kontextuális aspektus: a téma a kontextusból ismert, adott; a réma az új információ.
- (2) A szórendi aspektus: a mondat első tagja mindig téma; a további mondatelemek pedig a réma.
- (3) A dinamikus aspektus: a kommunikatív dinamika alapján az a mondatelem, amely a legalacsonyabb fokán van a kommunikatív töltöttségnek, az a téma.
- (4) A közlési aspektus: kritériuma a kvázi pszichológiai megközelítés. Amiről beszélünk, az a téma, amit arról kimondunk, az a réma.

Nézzük most a definíciókat részletesebben. Az 1. meghatározás tulajdonképpen Mathesiusig nyúlik vissza. Legjelesebb képviselői Boost (1955), Daneš (1960), Vachek (1966). A definíció akkor válik problematikussá, ha több ismert elem is található a mondatban, ilyenkor kérdéses, hogy milyen kritériumok alapján határozható meg a téma. Amennyiben nincs korábban említett elem, akkor ugyan lehet hivatkozni a *Weltwissenre* (a világról alkotott ismeretekre), de ez nem elégséges a pontos definiálhatósághoz. Az 1960-as évek óta ennek megfelelően ezt a meghatározást alig alkalmazzák (vö. Lutz 1981: 25). Mi azt feltételezzük, hogy ennek a definíciónak a figyelembevétele szükséges lehet abban az esetben, ha a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg kontextusa jelentős eltérést mutat.

Elsősorban expresszív, kultúra- és konvenciófüggő szövegek fordításakor kell különösen figyelembe venni.

A 2. aspektus szintén Mathesiushoz nyúlik vissza, aki a témáról azt mondta, hogy az a kijelentés kiindulópontja, a réma pedig a kijelentés magja. Boost (1955) arról beszélt, hogy a mondat nyitó eleme egyfajta feszültségi ívet hoz létre, amelynek másik végpontja a réma. Lutz összefoglalása szerint a mondatkezdő témát három fontos funkció jellemzi: (a) kapcsolódást biztosít a kontextushoz; (b) meghatározza a közlés további lefolyását; (c) hangsúlyozza a koncepciót (Lutz 1981: 26). Ezzel a definícióval az a probléma, hogy ezeket a kritériumokat nem csak a mondatkezdő elemek tudják teljesíteni. Halliday, aki a brit strukturalistákhoz tartozik, ezt a nehézséget úgy próbálta feloldani, hogy kombinálta a 2. és a 4. definíciót (idézi Lutz 1981). Ezek szerint a téma a mondat első eleme, és arról valamit kimondunk. Ebben a definícióban nem szerepel a kontextualitás fogalma, és nem látjuk az első definíció, ismert, ill., nem ismert meghatározását sem. A Prágai Iskola nem áll közel sem az 1., sem a 2. definícióhoz, rájuk inkább a 3., illetve a 4. definíció jellemző. A 2. definíciónak ugyanis az a legfőbb hibája, hogy e meghatározás szerint réma nem kerülhet mondatkezdő pozícióba. Beneš szerint például a kiindulási pontot nem szabad összekeverni a témával, mert a mondat kezdőeleme a bázis, a téma pedig az, amiről valamit kimondunk (Beneš 1973: 46). Ehhez azt kell hozzáfűznünk, hogy az angollal ellentétben sem a német, sem a magyar mondatokra nem lehet kizárólagosan alkalmazni azt a tételt, hogy a mondat eleje téma, hiszen alapvetően két szabad szórendű nyelvről van szó.

A 3. aspektus J. Firbas (1992) nevéhez fűződik, aki szintén Mathesius definíciójához nyúl vissza, mégpedig ahhoz a kijelentéséhez, hogy a téma közlésértéke a legkisebb. Firbas a közlésértéket „kommunikatív dinamizmusnak (KD)” nevezi, amely viszonyuló nagyságot jelent, így a mondatban az egyes elemek KD nagysága attól függ, hogy milyen mértékben járulnak hozzá a kommunikáció kibontakozásához. Mivel sem az 1., sem a 2. definícióval nem tudta elméletét összeegyeztetni, arra a következtetésre jutott, hogy a KD eloszlásáért nem csupán egyetlen tényező a felelős, mint a szórend vagy a kontextus, hanem a grammatikai, szemantikai és kontextuális szintek összjátékáról van szó (Lutz 1981: 28). Firbas ezzel megszüntette a mondat kétfelé vágását, témára és rémára, és azt bizonyította, hogy egy mondatnak több tematikus és rematikus eleme is lehet. Alapvető tendenciának azonban azt találta, hogy a mondat elemei úgy oszlanak meg (*basic distribution*), hogy a mondat elején a legkisebb KD-val rendelkező elem áll, ez a tulajdonképpeni téma, és a KD a mondat végéig fokozatosan növekszik. Mivel az ilyen eloszlás a kontextustól független mondatokra jellemzőek, és mivel Firbas az elemek elrendeződésére szemantikai magyarázatot sem fogad el, arra megállapításra jut, hogy az alapvető eloszlást (*basic distribution*) egyedül a szórend határozza meg. Ez megfelel az emberi gondolkodásmódnak, az alany–állítmány–tárgy (A–Á–T) sorrendnek. A legtöbb mondatra azonban hatással van a kontextus, ezért vagy ugyanabba az irányba hat, és akkor a KD mondat vége felé növekvő eloszlása megmarad, vagy ellentétes irányba hat, és a KD ezáltal felborul. Lutz véleménye szerint a téma a KD említése nélkül is azonosítható, szerinte a definíciónak így kellene

szólnia: „A mondatnak az az eleme, amelyik téma, a legkisebb KD-t tartalmazza” (1981: 34). Firbas definícióját vette alapul Klaudy (1987) *Fordítás és aktuális tagolás* című munkájában, oroszlól magyarra fordított tudományos szövegek vizsgálatakor, valamint később *A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben* (2004) című tanulmányában angolról magyarra fordított EU-s szövegek kapcsán is. Azt feltételezzük, hogy ez a definíció mondat vagy bekezdés szinten németről magyarra fordított szövegeknél is alkalmazható lenne, hiszen például a szemantikailag erős vagy elváló igekötős igék működése a magyarban a némethez képest is eltér.

A 4. definíció gyökere is Mathesius meghatározásában keresendő. A definíció hívei: Gabelenz (1972), Amman (1962), Daneš (1966), Beneš (1971), Sgall (1974), valamint Sgall, Hajicova és Benesova (1973) azt mondják, hogy a téma (pszichológiai alany) az, amelyre a beszélő a hallgató figyelmét irányítani akarja, azaz a közlés kiinduló pontja. Daneš 1960-ban még az 1. definíció híve volt, de 1967-es írásában, és az azt követőkben is, már Hallidayjel együtt vizsgálta. Beneš (1971) elfogadja ezt a definíciót, és hozzáteszi, hogy a téma tulajdonképpen egy *explicandum*, amelyhez egy *explicatum*, egy pontosan meghatározott fogalom tartozik. Sgall (1974) röviden fogalmaz: amiről beszélünk, az a téma, amit arról kimondunk, a réma. Sgall, Hajicova és Benesova (1973) tovább részletezik a definíciót és azt mondják, hogy „a kommunikáció alapvető tulajdonsága [...], hogy a beszélő [...] valamilyen szinten módosítja azt az információt, amely a hallgató memóriájában jelen van” (1973: 10). Lutz (1981) ezt a definíciót még tovább pontosítja és bevezeti a *témafigura* fogalmát, amely valamilyen azonosítható dologra vagy tényállásra vonatkozik, és szemantikai jellemzők mátrixával rendelkezik. Ezen a mátrixon a réma hatására bizonyos jellemzők megváltoznak. Daneš (1974) azt állítja, hogy az új információ nem köthető csupán a rémához, hanem a téma-réma közti nexusban keresendő. A 4. definíció azért fontos, mert ebből indult ki a daneši tematikus progresszió típusainak leírása is, ahogy azt részletesebben az 4. fejezetben látni fogjuk.

3. A tematikus tagolás a német nyelvészetben

3.1 A mondat szintje

A funkcionális mondatperspektíva, ahogy a neve is mutatja, a mondat szintjéről indult. Mathesius – ahogy erre Eroms (1986) felhívja a figyelmet – felismeri a TRT nyelvtani következményeit. Más nyelvek, nyelvi változások, tipológiák leírásánál használja. Angol mondatokat vet egybe cseh és német megfelelőikkel, és megállapítja, hogy az angol organikusán igyekszik az alanyt tematikus pozícióba hozni. Mathesius ezen kívül rámutat arra, hogy az alany-állítmány struktúra a kommunikatív struktúra kifejezési eszköze. Külön vizsgálja az aktív/passzív adta lehetőségeket az angolban és a németben. Mathesiusnál a TRT a mondat jelentésoldalához tartozik. A kontextuális aspektust indirekt módon csupán annyiban érinti, hogy adott kontextus esetén miképp jelenik meg a TRT. Mathesius tehát arra mutat rá, hogy a kommunikatív TRT univerzális, grammatikai megjelenése nyelvtől függő.

A generatív szintaxis létrejöttével a generatív nyelvészeket is elkezdte foglalkoztatni a mondat funkcionális tagolása. Ők topik–predikátum (É. Kiss 2003) elnevezéssel vizsgálják a jelenséget mondat szinten. Az FMP generatív megközelítésének számos követője akadt szinte minden nagy nyelv nyelvészetében. Csak néhány példát kiragadva: Németországban Doherty (2003) angol–német viszonylatban, fordításoktatási szempontból Diller és Kornelius (1978), német–magyar kontrasztív nyelvészeti összehasonlításban Molnár Valéria (1991) foglalkozott a kérdéssel. A transzformációs grammatikai paradigmaváltás után a mondatok FMP elemzése azonban nemcsak tovább bővült, de tovább is bonyolódott, ahogy Lutz (1981) írja, és csak a beavatottak számára érthető.

3.2. Közlésérték és szórend

Az első fejezetekben példákat láthattunk a téma, valamint a réma különböző definícióira. Ezek a meghatározások a közlésérték szempontjából igyekeztek megmagyarázni a mondatrészek elhelyezkedésének sorrendjét. Általában ideális mondatokat hoztak példának, ahol a téma–réma sorrend megfelelt az ismert–ismeretlen, régi–új, amiről beszélünk és amit arról kimondunk stb. dichotómiáknak és sorrendeknek.

Ha konkrét, diskurzusban vagy szövegben szereplő mondatokat vizsgálunk, akkor rögtön észrevesszük, hogy ez az ideális sorrend korántsem általános. Ennek két oka van. Az egyik, hogy a mondatrészek sorrendje, maga a szórend nyelvspecifikus. Legalábbis bizonyos nyelvcsoportok más és más eszközök között használnak egyes szavak vagy mondatrészek kiemelésére, amely az adott nyelv szórendi szabályai közt tud megvalósulni (1. ábra). A szórendet tehát a nyelv tipológiája, az adott nyelv szórendi szabályai éppúgy befolyásolják. Ha egy adott mondat aktuális tagolása „szembemegy” az adott nyelv természetes alapszórendjével, akkor a különleges kiemelés csak úgy választhatja meg eszközeit, hogy az ne ütközzék az adott nyelv szórendi szabályaiba.

A másik ok, amely megváltoztathatja a T és R ideális sorrendjét, az intonáció (Gerzymisch-Arbogast 1994). Az intonáció pedig szinte bármelyik mondatrészt vagy akár mondatrész alatti szinten lévő elemet is ki tud emelni. Ki tud emelni úgy, hogy nem változtat a mondatrészek sorrendjén, a hangsúly révén bármelyik elemet rematikus pozícióba tudja hozni. Másfelől viszont, ha az alapszórendet megváltoztatva emelünk ki valamit, akkor az hangsúlyos lesz.

Ha aktív mondatot vizsgálunk, ahol az alany és az állítmány sorrendje a T–R sorrendnek felel meg, ha az intonációt – amennyiben elsősorban írott szövegekkel van dolgunk – figyelmen kívül hagyjuk, akkor közlési értéket „csupán” az alapszórend függvényében kell vizsgálnunk. Az alapszórend aktuális tagolását leírva eljuthatunk azokhoz a mondatokhoz, amelyek vagy az alapszórendnek megfelelő téma–réma struktúrát kívánják helyreállítani (ld. passzivizáció), illetve azokhoz a mondatokhoz, amelyek bizonyos kommunikatív célzattal épp az alapszórendhez tartozó kommunikatív rendet bontják meg (ld. például: rematikus elem kiemelése a mondat elején).

Ez volt a kiindulópontja Boostnak (1955), aki Drach (1937) kutatásai alapján a német mondat tipológiáját kommunikatív szempontból vizsgálta. A német

mondatot az ige elhelyezkedéséből, keretes szerkezetéből adódóan három fő részre szokás felosztani: *Vorfeld* (a mondat homloktere), *Mittelfeld* (a mondat középső része) és *Nachfeld* (a mondatkereten kívül eső rész) (Engel 1982: 204).

A *Vorfeld* és a *Mittelfeld* között helyezkedik el, a második helyen a ragozott igealak, a *Mittelfeld* és a *Nachfeld* között pedig a mondatzáró elem. A ragozott igealak és a mondatzáró elem között ún. feszültségív húzódik (Boost 1955), amely a mondat végén oldódik fel. Boost szerint a mondatrészek sorrendjét a közlésérték határozza meg, amely a mondat vége felé növekszik. A mondatzáró elem lehet: összetett igeidőknél és passzív szerkezetnél főnévi igenév, modális segédige, elváló igei összetétel, irányt kifejező szó szerkezet, tagadószó (vö. Eroms 1986: 32). Boost feltevését a későbbi kutatások igazolták, a mondaton belül a mondatrészek sorrendjének eloszlása a valenciaelvet (Eroms 1986: 33) követi. Boost a mellékmondatot is elemzi a közlésérték szempontjából, és arra a következtetésre jut, hogy a mellékmondat része a főmondat TRT-ának. Ha például kötőszavas mellékmondatról van szó, a kötőszó a téma és a mellékmondat többi része a réma. Ahogy említettük is, alapsorrendnek az számít, amikor a témának és a rémának nyelvtanilag megfelel az alany–állítmány–tárgy sorrend. A kérdés az, mi történik a többi mondatrészsel, objektekkel, határozókkal stb. A német alapszórend, más néven SVO szórend, illetve ha mellékmondatról van szó, SOV sorrend. Ez a jelöletlen típus kijelentő módú mondataira vonatkozik. A mondat jelöltnek számít, ha kérdő vagy felszólító módú, ilyenkor ugyanis az ige elmozdul a második helyről. Engel (1982) nyelvtana szerint a jelöletlen mondat mondatrészeinek a sorrendje a következő:

1. ábra

A jelöletlen mondat mondatrészeinek sorrendje

$E_1 = \text{Subjekt } V_{\text{fin}} A_{\text{temp}} A_{\text{kaus}} A_{\text{lok}} A_{\text{mod}} \text{ számos } E$ (kivéve az E_1 -et)
 (E₂=Akkusativobjekt, 3=Dativobjekt, 4=Genitivobjekt, präp=Prepositionalobjekt)

Az E a kötelező vonzatot jelöli, az alsó index pedig a kapcsolat csökkenő erősségét növekvő sorrendben mutatja. A V_{fin} a ragozott igealakot takarja, az A a nem kötelező bővítményeket jelenti, ezek nem követik az ige valenciáját, általában határozók: temp=idő, kaus=ok, lok=hely, mod=mód. Mivel nem követik az ige valenciáját, viszonylag szabadok. Haftka (1978) szerint például, ha az A_{temp} helyet cserél az $E_1 = \text{Subjekt}$ -el, nincs jelentéskülönbség, másfelől ezekre a szabad mondatrészekre nagyobb hatást tud gyakorolni maga a kontextus. Ha a ragozott igealak a mondat végén van, mert mellékmondatról beszélünk, a csökkenő kötési erősnak megfelelően a kötelező bővítmények sorrendje: $E_1 E_2 E_3 E_4 E_{\text{präp}}$. El kell azonban mondanunk, hogy a kötelező bővítmények sorrendje változik, amennyiben azok névmási alakban jelennek meg (vö. Eroms 1986: 46–51).

3.3. Szövegnyelvészeti megközelítés

Jörn Albrecht (2005) *Übersetzung und Linguistik* című könyvében azt írja, hogy a leíró nyelvészet kontrasztív és összehasonlító ága a fordítás segédtudománya

lehet. Coseriu (1981) rendszernyelvészeti megközelítésében viszont különbséget tesz *Textlinguistik im engeren Sinn* (szűken vett szövegnyelvészet) és *Textlinguistik im weiteren Sinn* (tágan vett szövegnyelvészet) között. Szerinte e kettőt nem lehet egységes rendszerben szemlélni. A szűken vett szövegnyelvészet valójában a transzfrasztika – így hívták az 1960-as években a szövegnyelvészet kezdeteit német nyelvterületen (vö. Csatár és Haase 2011) –, amely mondatnál nagyobb egységeket vizsgál. Az FMP-re vonatkoztatva ez annyit tesz, hogy egy mondat témáját az előző mondat témája határozza meg. A transzfrasztika tehát a mondat szint és a tág értelemben vett szövegnyelvészet között helyezkedik el.

A tágan vett szövegnyelvészet viszont figyelembe veszi egy szöveg pragmatikai irányultságát is, több mondatra terjed ki, amelyek egy nagyobb egységet alkotnak. Eroms 1986-os *Funktionale Satzperspektive* című írásában azt állítja, hogy a szöveg (és itt a tág értelemben vett szövegnyelvészetre gondoljunk) aktuális tagolás szempontú, gyakorlati elemzésére két modell alkalmas: Beneš (1973) rétegelemzése, és Daneš (1974) tematikus progressziója. Beneš rétegelemzési modellje nemcsak a főmondat tematikus felbontását, hanem a mondat alatti, mellékmondati szint tagolását is figyelembe veszi és ábrázolja. Ha a rétegelemzés alapszinten lévő tematikus elemeit sorra vesszük, világos képet kapunk a szöveg alapjául szolgáló tematikus hálóról is (részletesebben ld. Eroms 1986). Lényegében ezen alapszik Daneš témaprogressziója is.

Daneš (1966) téma-réma meghatározása, ahogy említettük is, a Lutz féle 4. definícióhoz tartozik, azaz Daneš számára a téma az, amiről valamit kimondunk, a réma pedig az, amit a témáról kimondunk. Ily módon tagolva a mondatokat, a tematikus elemeket láncná fűzve Daneš öt, szövegstruktúrákra jellemző típust különböztet meg. Ezeket mi itt csak felsoroljuk, hiszen a hazai irodalom is sokat hivatkozik rá (vö. Károly 2007: 107).

- (1) **Egyszerű lineáris progresszió:** egy mondat rémáját a következő mondat témája viszi tovább.
- (2) **Témafejlődés végigfutó témával:** a mondatokon ugyanaz a téma vonul végig, csak a hozzájuk tartozó rémák különböznek.
- (3) **Témafejlődés levezetett témákkal:** a szövegnek van egy ún. hipertémája, amely lehet implicit is. Ennek részei alkotják az egyes mondatok témáját.
- (4) **Többfelé ágazó réma:** egy réma több részből áll, de ezek a későbbi mondatok témái.

A következő fejezetben azt tárgyaljuk, hogy miként alkalmazható a transzfrasztika, valamint a tágabb értelemben vett szövegnyelvészet a fordítás kutatásában.

4. TRT és fordításelmélet

A német fordítástudomány a strukturális nyelvészetten belül elsősorban két helyütt látja a nyelvpáronkénti kontrasztív összehasonlítás lehetőségét: mikro- és makrostrukturális szinten (vö. Gerzymisch-Arbogast 2004).

4.1. Mikrostrukturális szint

Egy mondat aktuális tagolását, közlési értékét (*Mitteilungswert*) annak téma-réma sorrendje határozza meg. Ez pedig az adott nyelv szórendjében tükröződik (Stolze 1999). A 3.1. és a 3.2. fejezetben láthattuk a mondat elemei, a szórend és a közlésérték közötti összefüggéseket. Utaltunk arra is, hogy Mathesius volt az első, aki kontrasztív módon hasonlított össze angol, cseh és német mondatokat (Gerzymisch-Arbogast 2006). Őt követte Firbas is, aki 1959-től 2000-ig folyamatosan dolgozott KD modelljén, mindig nyelvi összehasonlításokkal. Példái elsősorban angol és cseh egybevetések, de gyakorta hoz német és francia fordításokat is (Firbas 1992). Firbas elméletét azonban a német nyelvészet és fordítástudomány nem tekintette elég kidolgozottnak ahhoz, hogy szisztematikus összehasonlításokat végezzen. Gülich és Raible *Linguistische Textmodelle* című könyvükben így írnak: „A kommunikatív dinamizmus még egyáltalán nem rendelkezik olyan kielégítő definícióval, amely alkalmassá tenné explicit nyelvészeti leírásra vagy empirikus kutatásra” (1977: 65). Jóval később Jörn Albrecht így vélekedik Firbas elméletéről: „A modellt a későbbiekben több különböző nyelvre alkalmazták és egyre jobban kiépült. Eközben azonban olyan bonyolult lett, hogy számunkra, fordítóknak nem különösebben nyújt segítséget munkánk során.” (2005: 263)

A modern nyelvészet a mondaton belül három szintet különböztet meg, amelyek részterületei a szemiotikának, szintaxisnak, szemantikának és a pragmatikának:

- (1) **mondatfunkció:** alany, állítmány, különböző objekték, határozók;
- (2) **szemantikai szerep:** agens, paciens, kedvezményezett, átélő stb.;
- (3) **információérték:** téma, réma (vö. Albrecht 2005: 126).

Legtöbb esetben az alany, az agens és a téma egybeesik. Fordításkor azonban eltolódások figyelhetők meg az egyes nyelvek szórendi, hangsúlybeli, jelentésbeli különbségei miatt. Rogers (2006) például kihagyva a szemantikai szintet a grammatikai szerkezetet (GSZ) veti egybe az információs szerkezettel (ISZ). Tanulmányában egyszerű taxonómiát alkalmaz. Szerinte a fordítónak az ISZ és a GSZ viszonyában négy lehetősége van:

- (1) megtartja a GSZ -et és az ISZ-et;
- (2) megtartja a GSZ-et és az ISZ-et megváltoztatja;
- (3) megváltoztatja a GSZ-et és megtartja az ISZ-et;
- (4) mindkét szerkezetet (a GSZ-et és az ISZ-et is) megváltoztatja.

A két szint illetően egybevetése FNy-i és CNy-i szövegek, illetve mondatok között, szinte rögtön értékelhető eredményeket hozhat. Megmutathatja, hogy érdemes-e az összehasonlítást két nyelv között elkezdni. Rogers ugyanis GWO (grammatikai szórendű) és PWO (pragmatikai szórendű) nyelveket vetett egybe. Német és magyar nyelvpár esetében két PWO nyelvet hasonlítanánk össze.

Műszaki szövegeket vizsgálva Göpferich (1998: 161–164) hasonló utat jár be, amikor azokat az eljárásokat csoportosítja, amellyel az információs szerkezetet, az alany–agens–téma egybeesést, azaz a jelöletlen szerkezetet meg lehet tartani. Göpferich (1998) öt olyan segédkonstrukciót sorol fel, amelynek segítségével a szövegalkotó vagy fordító a téma-réma tagolás megtartására törekszik:

- (1) Az ún. **presenteurs** használata, pl. a németben: *Es war einmal eine Prinzessin*; vagy az angolban: *Once upon a time there was a princess*. Itt a cél, hogy az alany rematikus pozícióba kerüljön.
- (2) Az **extrapozíció**, amikor egy főnévi szerkezet a mondat végére kerül. Ez inkább csak az angolra jellemző: *It's a pity to make a fool of yourself*.
- (3) **Inverzió**ról akkor beszélünk, amikor a predikátum a mondat elejére kerül, az alany pedig a rémába „csúszik”: *Herab kam eine alte Dame*.
- (4) A **passzív** szerkezet, amikor az aktív mondat tárgya lesz a passzív mondat alanya, és így kerül tematikus pozícióba a Vorfelddben: *Der Zusammenhalt wird durch einen starken Kleber bewirkt*.
- (5) Az ún. **konverzió**. Ezalatt azt értjük, hogy szemantikailag hasonló jelentés alapján cserélünk fel szavakat vagy kifejezéseket, de ez a mondatban betöltött pozíció megváltozását vonja maga után: *Der alte Mann ging in den Wald* helyett *Der Wald nahm den alten Mann auf*.

A téma-réma sorrend akkor változik meg, ha a mondat egyik rematikus eleme a mondat elejére kerül. Ennek oka lehet az, hogy a szövegalkotó különösen erős kontrasztot kíván kifejezni, vagy egyéb okból vág bele a mondandójába. Elsősorban párbeszédekben gyakori. Pl.: *Eine neue Krise* (R) brach aus auf dem Wall Street (T).

Albrecht (2005) az említett eljárásokon és egybevetéseken kívül megemlíti még a mondathangsúly és az intonáció szerepét. Ezt az írott szövegben gyakran ki kell következtetni. A német mondatok hangsúly által történő megjelölését legrészletesebben Lötscher (1987) dolgozta ki *Satzakzent und Funktionale Satzperspektive im Deutschen* című munkájában. Ám itt is hiányoznak a kontrasztív tanulmányok (Gerzymisch-Arbogast 2004).

Ha mondatszintről továbblépünk a 3.3. fejezet elején említett transzfrasz-tikai szintre, és a mondatokat összekötő elemek információs státuszát vizsgáljuk, akkor beszélhetünk tematikus jelölőkről (*so, therefore, as a result* stb.), rematikus jelölőkről (*however, on the contrary*), illetve keret irányultságú (*framework oriented*) jelölőkről (pl. deiktikus elemek: *there, whith this*; vagy egyéb határozók: *as for, finally* stb.). Gerzymisch-Arbogast (2004: 595) azért sorol fel angol példákat, mert a német megfelelőik nincsenek kidolgozva, és szisztematikus kontrasztív tanulmányok sem léteznek még.

4.2. Makrostrukturális szint

Végezetül a makrostrukturális szinten végzett kutatásokról kell beszélnünk, amelyek lényegében a tágabb értelemben vett szövegnyelvészeti megközelítést képviselik. Beaugrande és Dressler (1981) a szöveg hét kritériuma között említi

meg a kohéziót és a koherenciát. A kohézió a szöveg alkotóelemeinek összessége, a mondatok közötti összetartó erő (Stolze 1999), a koherencia viszont a szöveg és a valóság közti viszonyt biztosítja.

Az FMP, ahogy azt Danešnél láttuk (3.3.), azaz a témaprogresszió mind a kohézió, mind a koherencia területén vizsgálható. Brinker (1988) ezzel szemben azt állítja, hogy a kohéziókutatás és az FMP összekapcsolását nem tartja gyümölcsözőbbnek, mint az újramegragadás elve (*Prinzip der Wiederaufnahme*) és a kohézió közt fennálló viszony vizsgálatát. Brinker (1988) szerint a daneši tematikus struktúra nem árul el többet egy adott szöveg kohéziójáról, mint az újramegragadás elemei (mint pl. anafora, katafora, névmások, a tematikus elemek közötti gondolati asszociációs viszonyok stb.).

Sokkal eredményesebb azonban a koherencia és az FMP közti összefüggéseket vizsgáló terület. Ennek a fordítás szempontjából is van jelentősége. Gerzymisch-Arbogast úgy tartja, hogy a TRT, különösen a daneši progresszió modellek számot tudnak adni az adott szöveg szövegdinamikájáról: „Egy szöveg tematikus progressziója nem a szöveg nyelvenkénti strukturálását mutatja, hanem a szöveg közvetítendő információmennyiségének dinamikáját, amely megelőzi a verbalizációt” (Gerzymisch-Arbogast 1994: 161). Gerzymisch-Arbogast tehát abból indul ki, hogy a szöveg dinamikája állandó, azaz invariáns, amelyet egyrésztől a FNY-i szövegelemzésnél fel kell tárni, másrésztől a daneši T-R modellekkel le lehet képezni, végül a CNY-i szövegen „számon lehet kérni”. Gerzymisch összehasonlítja a *Piroska és a farkas* című mese Grimm testvérek által írt változatát a Thaddeus Troll által írt *Piroska és a farkas hivatali nyelven* című írásával. Megfigyeli, hogy a hivatali változat sokkal hierarchikusabban strukturált szöveg, mint az eredeti, köznyelvi változat. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a szöveg dinamikájának kérdése része a funkcionális fordításnak. Tehát a FNY-i szöveg tematikus struktúrája megmutatja a szöveg dinamikáját, a fordítónak pedig ezt meg kell tartania, különben más típusú, és ezáltal más funkciójú szöveget kapunk.

Későbbi tanulmányában Gerzymisch-Arbogast (2006) az izotópia, a téma-réma tagolás és a koherencia viszonyát vizsgálja, elsősorban elméleti síkon. Holisztikus megközelítése továbbra is pragmatikai szintű. Ezáltal még több réteget von be a vizsgálatba. Így a fordításról mint fordítói tevékenységről és a fordítói döntéshozatalról von le következtetéseket, és nem a szűk értelemben vett mikro-szövegszinten vet egybe fordításokat.

5. Kitekintés

Jelen tanulmányunknak az volt a célja, hogy összefoglalja azon területeket, ahol a téma-réma tagolás, vagy más néven a Prágai Iskola által vizsgált funkcionális mondatperspektíva (FMP) a fordítástudomány számára hasznos lehet. Úgy találtuk, hogy a német nyelvészeti kutatás három szintre koncentrált: 1. a mondat; 2. a transzfrasztika – a szöveg mikrostrukturális része; 3. a szöveg tág értelemben vett megközelítése – a szöveg makrostrukturális megközelítése. Azt is láttuk, hogy a német szövegnyelvészet, de a német fordítástudomány is leginkább a

makrostrukturális vizsgálódásokat részesíti előnyben. A transzfraszтика szintjén azonban hiányoznak a szisztematikus nyelvpáronkénti egybevetések. Mi úgy látjuk, hogy egy német–magyar fordított szövegeken történő transzfraszतिकai és ez által mondat szinten is történő szisztematikus összevetés hiánypótló lenne és eredményeket hozhat. Ugyanis bár mindkét nyelv „viszonylag szabad” szórendű, a nyelv tipológiájából fakadóan másképpen „szabad”. Láttuk azokat a fordítási eljárásokat (4.1.), amelyek főleg német–angol nyelvpár esetén a téma-réma tagolás következményeként létrejövő szórendi változásokat ellensúlyozzák. Ezeket német–magyar viszonylatban is érdemes megvizsgálni. Ezen felül a kontrasztív összehasonlításból eredő különbségek FMP-re gyakorolt hatását is érdemes vizsgálni, hiszen a magyarban például nincs vagy csak „visszafogottan van jelen” a passzív; másképp rendeződnek a névmások, mert nincsenek nemek; stb. Így azt lehetne megvizsgálni, hogy a magyar milyen más eszközökkel biztosítja a mondatperspektívát, és a fordítónak ehhez szövegszinten milyen eszközöket kell alkalmaznia. Ehhez a szinthez tartozik a Firbas KD elméletével történő német–magyar szövegszintű összehasonlítás is. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy egy-két tanulmányt kivéve (Klaudy 2004; 2007, Károly 2007) az angol–magyar nyelvpár esetében sem rendelkezünk szisztematikus áttekintéssel, ezért felmerül a kérdés, hogy nem volna-e előbb érdemes ezt a területet feltérképezni, hiszen Firbas elmélete angol nyelvre részletesen ki van dolgozva.

Irodalom

- Albrecht, J. 2005. *Übersetzung und Linguistik*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Amman, H. 1962. *Die menschliche Rede. Sprachphilosophische Untersuchungen*. Teil II. (Der Satz), Schauenburg: Lahr. i. B.
- Beaugrande, R. A. de, Dressler W. U. 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Beneš, E. 1971. Die Besetzung der ersten Position im deutschen Aussagesatz. In: Moser, H. (ed.) *Fragen der strukturellen Syntax und der kontrastiven Grammatik. Schriften des Instituts für deutsche Sprache 17*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann. 160–182.
- Beneš, E. 1973. Thema-Rhema Gliederung und Textlinguistik. In: Sitta, H., Brinker, K. (eds.) *Sprache der Gegenwart 30. Studien zur Texttheorie und zur deutschen Grammatik. Festgabe für H. Glänz zum 60. Geburtstag*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann. 42–46.
- Boost, K. 1955. *Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes*. Berlin: Akademie Verlag.
- Brinker, K. 1988. *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Coseriu, E. 1981. *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Csatár P., Haase Zs. 2011. Koherencia és kohézió – Reflexiók e két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján. In: Dobi E. (szerk.) *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai*. Debrecen: Egyetemi Kiadó.
- Daneš, F. 1960. Sentence intonation from a functional point of view. *Word* Vol. 16. No. 1. 34–54.
- Daneš, F. 1967. *Order of elements and sentence intonation. To Honor Roman Jakobson*. The Hague: Mouton. 499–512.

- Daneš, F. 1974. Functional sentence perspective and the organization of the text. In: Daneš, F. (ed.) *Paper on Functional Sentence Perspective*. The Hague: Mouton. 106–128.
- Diller, H., Kornelius, J. 1978. *Linguistische Probleme der Übersetzung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Doherty, M. 2003. Parametrised Sentence Beginnings of Sentences in English and German. *Across Languages and Cultures* Vol. 4. No. 1. 49–51.
- Drach, E. 1937. *Grundgedanken der deutschen Satzlehre*. Frankfurt a. M.: Diesterweg.
- Engel, U. 1982. *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Schmidt.
- Eroms, H. W. 1986. *Funktionale Satzperspektive*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- É. Kiss K., Kiefer F., Siptár P. 2003. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Firbas, J. 1992. *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gabelenz, G. von der. (1901.) 1972. *Die Sprachwissenschaft*. Tübingen: Verlag TBL.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1994. Zur Relevanz der Thema-Rhema-Gliederung für den Übersetzungsprozeß. In: Snell-Hornby, M. (ed.) *Übersetzungswissenschaft Eine Neuorientierung*. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 2004. Theme-Rheme Organisation (TRO) and Translation. In: Kittel, H. et al. (eds.) *Übersetzung-Translation-Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Berlin-New York: de Gruyter (HSK). 593–600.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 2006. Coherence, Theme/Rheme, Isotopy: Complementary Concepts in Text and Translation. In: Heine, C., Schubert, K., Gerzymisch-Arbogast, H. (eds.) *Jahrbuch Übersetzen und Dolmetschen. Text and translation: theory and methodology of translation*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Göpferich, S. 1998. *Interkulturelles Technical Writing: Fachliches adressatengerecht vermitteln*. Forum für Fachsprachen-Forschung Vol. 40. Tübingen: Narr.
- Gülich, E., Raible, W. 1977. *Linguistische Textmodelle*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Haftka, B. 1978. Bekanntheit und Neuheit als Kriterium für die Anordnung von Satzgliedern. *Deutsch als Fremdsprache* 15. 157–164.
- Károly K. 2007. *Szövegten és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389–407.
- Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lötscher, A. 1987. *Satzakzent und Funktionale Satzperspektive im Deutschen*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Lutz, L. 1981. *Zum Thema »Thema«. Einführung in die Thema-Rhema-Theorie*. Hamburg: Hamburger Buchagentur.
- Mathesius, V. 1928. On linguistic characterology with illustrations from modern English. In: Vachek, J. (ed.) 1975. *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press. 67–69.
- Molnár V. 1991. *Das Topik im Deutschen und im Ungarischen*. Stockholm: Almqvist and Wiksell International.
- Rogers, M. 2006. Structuring Information in English: A Specialist Translation Perspective on Sentence Beginnings. *The Translator* Vol. 12. No. 1. 29–65.
- Sgall, P., Hajicova, E. Benesova, E. 1973. *Topic, focus and generative semantics*. Kronberg/Taunus: Scriptor.
- Sgall, P. 1974. Zur Stellung der Thema-Rhema-Gliederung in der Sprachbeschreibung. In: Daneš, F. (ed.) *Paper on Functional Sentence Perspective*. The Hague: Mouton. 54–73.
- Stolze, R. 1999. *Die Fachübersetzung. Eine Einführung*. Tübingen: Narr Verlag.
- Vachek, J. 1966. *The linguistic school of Prague*. London: Bloomington.